

УДК 373.3.091

ФОРМУВАННЯ ОСВІТНІХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ЗМІСТІ НАВЧАЛЬНОГО ПРЕДМЕТА "Я У СВІТІ"

Гордієнко Т. В.

Місія компетентнісно спрямованої освіти полягає в тому, щоб сприяти становленню людини як суб'єкта і проєктувальника життя. Навчальна діяльність має ґрунтуватися на суб'єктно-суб'єктних основах, де учень і вчитель виступають як повноправні партнери. Для компетентнісно зорієнтованої освіти важливою є риса особистісної зорієнтованості. Кожна особистість від народження має різні здібності й задатки, тому освіта, школа мають забезпечити кожній дитині можливість вибору своєї подальшої життєвої і професійної діяльності. У статті окреслено основні аспекти формування освітніх компетентностей учнів початкової школи в результаті організації освітньої діяльності на уроках навчального предмету "Я у світі". Виділено групу освітніх компетентностей, які формуються у змісті предмета, а саме: життєва, соціальна та громадянська. Визначено структурні компоненти зазначених компетентностей та механізм їх формування у молодших школярів. Проаналізовано зміст навчального матеріалу та особливості викладання навчального предмету "Я у світі", що реалізує в початковій школі зміст освітньої галузі "Суспільствознавство". Багато завдань вирішує навчальний предмет "Я у світі", метою якого є особистісний розвиток учня, формування його соціальної і життєвої компетентностей на основі поетапного засвоєння різних видів соціального досвіду. Також окреслено ознаки сформованості життєвої, соціальної та громадянської компетентності у молодших школярів, що має стати орієнтиром для студентів-практикантів та практикуючих учителів початкової школи.

Ключові слова: компетентність, компетенція, освітні компетентності, життєва компетентність, соціальна компетентність, громадянська компетентність.

Миссия компетентностно ориентированного образования заключается в том, чтобы способствовать становлению человека как субъекта и проектировщика жизни. Учебная деятельность должна основываться на субъектно-субъектных основах, где ученик и учитель выступают как полноправные партнеры. Для компетентностно ориентированного образования важна черта личностной ориентированности. Каждая личность от рождения имеет различные способности и задатки, поэтому образование, школа должны обеспечить каждому ребенку возможность выбора своей дальнейшей жизненной и профессиональной деятельности. В статье обозначены основные аспекты формирования образовательных компетентностей учащихся начальной школы в результате организации образовательной деятельности на уроках учебного предмета "Я в мире". Выделена группа образовательных компетентностей, которые формируются в содержании предмета, а именно: жизненная, социальная и гражданская. Определены структурные компоненты указанных компетентностей и механизм их формирования у младших школьников. Проанализировано содержание учебного материала и особенности преподавания учебного предмета "Я в мире", раскрывающего в начальной школе содержание образовательной линии "Обществознание". Многие задачи решает учебный предмет "Я в мире", целью которого является личностное развитие ученика, формирование его социальной и жизненной компетентности на основе поэтапного усвоения различных видов социального опыта. Также определены признаки сформированности жизненной, социальной и гражданской компетентности у младших школьников, которые могут стать ориентирами для студентов-практикантов и практикующих учителей начальной школы.

Ключевые слова: компетентность, компетенция, образовательные компетентности, жизненная компетентность, социальная компетентность, гражданская компетентность.

The mission of competence-oriented education is to contribute to the formation of a person as a subject and designer of life. Educational activities should be based on subjective-subject basics, where the student and teacher act as full partners. For a competence-oriented education, a personality orientation is important. Each person from birth has different abilities and abilities; therefore, education, school must provide every child with the opportunity to choose their further life and professional activities. The article outlines the main aspects of forming the educational competences of elementary school students as a result of organizing educational activities at the lessons of the subject "I am in the world". A group of educational competences is formed that are formed in the content of the subject, namely: life, social and civil. The structural components of these competencies and the mechanism of their formation from the younger schoolchildren are determined. The content of the educational material and the peculiarities of teaching the subject "I am in the world", which reveals the content of the educational line "Social Science" in the elementary school, is analyzed. Many tasks are solved by the subject "I am in the world", the purpose of which is the person's development of the student, the formation of his social and vital competence on the basis of the phased assimilation of various types of social experience. Also, the signs of the formation of life, social and civil competency among younger schoolchildren, which can become a benchmark for student students and practicing teachers of elementary school, are defined.

Key words: competence, competence, educational competence, life competence, social competence, civil competency.

Постановка проблеми. Прогресивна освітня спільнота сьогодні ставить перед собою нове завдання – сформувані у школяра та дорослого вміння вчитись. Саме розвиток в особистості життєво важливих компетентностей може дати людині можливості орієнтуватись у сучасному суспільстві, інформаційному просторі, швидкоплинному розвитковій ринку праці, подальшому здобутті освіти.

Наростання кризових явищ у світі загалом та Україні зокрема загострило проблему відриву теоретичних знань від практичних умінь і навичок, унаслідок чого більшість людей були навченими, але не готовими до вирішення життєвих і професійних проблем. За таких обставин компетентність особи є нагальною потребою, що зумовлює її соціальну взаємодію з оточуючим середовищем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українськими вченими дослідження ведуться у різних напрямках, що відображено у працях Н. Бібік, К. Баханова, О. Локшиної, О. Овчарук, Л. Паращенко, О. Пометун, О. Савченко, С. Трубачевої, Г. Фрейман. Однак наш науковий пошук засвідчив, що питання формування освітніх компетентностей у молодших школярів на уроках з навчального предмета "Я у світі" не достатньо вивчене.

Мета статті – визначити систему освітніх компетентностей освітньої галузі "Суспільствознавство" в початковій школі, структурні компоненти освітніх компетентностей та окреслити процес їх формування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття "компетентність" знаходиться в епіцентрі світової педагогічної думки, оскільки воно розкриває якісно нові перспективи розуміння місії школи, результати освітньої діяльності. Науковець Л. Данильчук у статті "До питання дослідження поняття "компетентність"" зауважує, що в основі концепції компетентності лежить ідея становлення компетентної особистості, яка не лише має необхідні знання, професіоналізм, високі моральні та громадянські якості, а й уміє діяти адекватно у відповідних ситуаціях, застосовуючи ці знання і беручи на себе відповідальність за певну діяльність [6, с. 41].

Незважаючи на те, що терміни "компетенція", "компетентний", "компетентність" часто зустрічаються в педагогічній літературі, існують різні визначення їх змісту. Великий тлумачний словник сучасної української мови подає такі трактування:

компетенція – 1) добра обізнаність із чим-небудь;
 2) коло повноважень якої-небудь організації, установи чи особи;
 компетентність – властивість (від компетентний);
 компетентний – 1) який має достатні знання в якій-небудь галузі, добре обізнаний, тямущий, кваліфікований;

2) який має певні повноваження, повноправний, повноважний [3, с. 897].

К. Баханов у статті "Учнівські компетенції як складова програм Суспільствознавства для 12-річної школи" подає такі визначення: компетенція – необхідний комплекс знань, навичок, ставлення та досвіду, що дають змогу ефективно виконувати діяльність або певну функцію. Визначається державою, певними установами або окремими особами, які організують той чи інший вид діяльності;

компетентність – загальна здатність особистості, що характеризується складними уміннями, ґрунтується на знаннях, які дають змогу ефективно діяти або виконувати певну функцію [1, с. 49].

Отже, більшість авторів під компетентністю розуміють здатність і готовність особистості до дії, що ґрунтується на знаннях і життєвому досвіді.

Експерти країн Європейського Союзу визначають поняття компетентностей як здатність застосовувати знання й уміння, що забезпечує активне використання навчальних досягнень у нових ситуаціях [9, с. 68].

Система компетентностей в освіті України має ієрархічну структуру і складається з таких рівнів:

1. *Ключові компетентності* (міжпредметні та надпредметні компетентності) – здатність людини здійснювати складні поліфункціональні, поліпредметні, культурнодоцільні види діяльності, ефективно розв'язуючи актуальні індивідуальні та соціальні проблеми.

2. *Загальногалузеві компетентності* – компетентності, які формуються учнем упродовж засвоєння змісту певної освітньої галузі в усіх класах середньої школи і які відбиваються в розумінні "способу існування" відповідної галузі – тобто того місця, яке ця галузь посідає в суспільстві, а також уміння застосовувати їх на практиці у межах культурно доцільної діяльності для розв'язку індивідуальних та соціальних проблем.

3. *Предметні компетентності* – складова загальногалузевих компетентностей, яка стосується конкретного предмета.

Ключовими компетентностями, яких має набути кожен випускник загальноосвітнього навчального закладу, на думку О. Пометун, є: навчальна, культурна, громадянська, соціальна та підприємницька компетентності.

Навчальна компетентність – це інтелектуальний розвиток особистості та здатність учитися упродовж усього життя.

Культурна компетентність – здатність жити та взаємодіяти з іншими в умовах полікультурного суспільства, керуючись національними та загальнолюдськими духовними цінностями.

Громадянська компетентність – здатність захищати та піклуватися про відповідальність, права, інтереси та потреби людини й громадянина Української держави та суспільства.

Соціальна компетентність – володіння сукупністю засобів, що дають можливість особистості взаємодіяти з різними соціальними групами та соціальними інститутами суспільства.

Підприємницька компетентність – володіння засобами, що дають особі можливість ефективно організувати власну та колективну трудову й підприємницьку діяльність [9, с. 67].

Варто відрізнити просто "компетентності" від "освітніх компетентностей". Компетентності для учня – це образ його майбутнього, орієнтир для освоєння. Але в період навчання в учня формуються ті чи інші складові цих "дорослих" компетентностей, і щоб йому не лише готуватись до майбутнього, а й жити в сьогоденні, він освоює ці компетентності з освітньої точки зору. Освітні компетентності відносяться не до всіх видів діяльності, в яких бере участь людина (наприклад, дорослий фахівець), а тільки до тих, що включені до складу загальноосвітніх галузей і навчальних предметів. Такі компетентності відбиваються предметно-діяльнісно

складовою загальної освіти та покликані забезпечувати комплексне досягнення її цілей. Як приклад можна навести таке. Учень у школі освоює компетентність громадянина, але повною мірою використовує її компоненти вже після закінчення школи, тому під час його навчання ця компетентність фігурує в якості освітньої [4, с.131].

Щоб забезпечити відповідність компетентностей традиційним освітнім параметрам, розкриємо зміст поняття "освітні компетентності" шляхом переліку структурних компонентів компетентності:

- значеннєві орієнтації учня стосовно даних об'єктів, особистісна значущість компетентності (у чому й навіщо учневі бути компетентним);
- знання про дане коло реальних об'єктів;
- уміння й навички, що відносяться до даного кола реальних об'єктів;
- способи діяльності стосовно даного кола реальних об'єктів; мінімально необхідний досвід діяльності учня у сфері даної компетентності;
- особистісні цінності.

Перелічений набір установлює набір характеристик для опису освітніх компетентностей у нормативних документах, навчальній і методичній літературі [10, с. 177].

Місія компетентнісно спрямованої освіти полягає в тому, щоб сприяти становленню людини як суб'єкта і проектувальника життя. Навчальна діяльність має ґрунтуватися на суб'єктно-суб'єктних основах, де учень і вчитель виступають як повноправні партнери. Для компетентнісно зорієнтованої освіти важливою є риса особистісної зорієнтованості. Кожна особистість від народження має різні здібності й здатності, тому освіта, школа мають забезпечити кожній дитині можливість вибору своєї подальшої життєвої і професійної діяльності.

Важливою ознакою життєвої компетентності школярів є їх залежність вікового розвитку. Кожний вік дитини впливає на її життєвий досвід та способи його використання. Адже життєвий досвід, який не під силу трирічній дитині, може бути успішно освоєний нею у п'ятирічному віці.

У початковій школі має завершитися формування життєвих навичок. Для реалізації цієї мети, початкова школа має вирішити наступні завдання:

- сформувати в учня інтелектуальні вміння (читати, писати, висловлювати власну думку усно та письмово, активно слухати, коректно формулювати, задавати питання, отримувати та аналізувати інформацію з друкованих (книги, журнали, газети) та, за допомогою комп'ютерних навичок, з електронних джерел (Інтернет);
- формувати навички прогнозування власної життєдіяльності (діяльності) на найближчий період життя (день, місяць);
- актуалізувати потребу та створити реальні умови, необхідні для самостійного прийняття учнем рішень;
- сформувати найпростіші необхідні навички обґрунтування (оцінки), деталізації та планування реалізації власного рішення в реальних життєвих умовах;
- створювати умови та дієво підтримувати (педагогічними засобами) формування елементарних життєвих та соціальних навичок учня (щодо пізнання, спілкування, практичної діяльності), необхідних для реалізації його власних рішень, успішного вирішення актуальних життєвих завдань;
- заохочувати учня до самостійного контролю та організації власного життєвого часу, посилюючи самовиховання [8, с.70].

Соціальна компетентність трактується як здатність особистості продуктивно співпрацювати з партнерами у групі та команді, виконувати різні ролі та функції у колективі.

За твердженням Н. М. Бібік, "соціальна компетентність" передбачає здатність жити в соціумі (враховувати інтереси та потреби соціальних груп; дотримуватися соціальних норм та правил; співпрацювати з партнерами), а також адекватно виокремлювати, ідентифікувати, фіксувати та аналізувати питання на перетині системи соціальних відносин суспільства людини [2, с.73].

Почати діяльність з формування соціальної компетентності учнів потрібно з початкових класів, тому що молодший шкільний вік – це перший період системного залучення дитини до громадського життя.

Соціальну компетентність учнів молодших класів можна вважати сформованою тоді, коли вони:

- володіють елементарними знаннями про соціальні явища, події, людей, взаємини, способи їх налагодження; цінують, визнають значущість для себе того, що пов'язано із соціальним життям, цікавляться ним;
- називають словами, вербалізують основні соціальні явища;
- передають враження, пов'язані із соціальними подіями та взаєминами людей, художніми образами (малюють, складають оповідання тощо);
- пов'язують соціальну активність людей та власну з виконанням соціально сформованих стандартів;
- реалізують знання та інтереси у формах поведінки;
- проявляють у поведінці конструктивну творчість;
- збалансовують особисті та соціальні інтереси.

Разом з тим додамо важливу ознаку сформованості соціальної компетентності учнів молодших класів:

- це здатність до неперервного збагачення особистісного досвіду про соціальну поведінку шляхом створення та аналізу життєвих ситуацій як у реальному, так і віртуальному житті [7, с. 46].

Отже, соціальна компетентність визначається як така, що вимагає рахуватись із соціальними нормами та правами інших людей. Це означає становлення життєвого потенціалу молодшого школяра.

Формування соціальної компетентності молодшого школяра відбувається в процесі вивчення учнем загальноосвітніх дисциплін. Значний потенціал для опанування молодшими школярами соціально компетентної поведінки має зміст навчального предмету "Я у світі" та методика її викладання.

Багато завдань вирішує навчальний предмет "Я у світі", метою якого є особистісний розвиток учня, формування його соціальної і життєвої компетентностей на основі поетапного засвоєння різних видів соціального досвіду, який охоплює загальнолюдські, загальнокультурні і національні цінності, соціальні норми, громадянську активність, практику прийнятої в суспільстві поведінки, толерантного ставлення до відмінностей культур, традицій, різних точок зору.

Існує кілька визначень поняття "громадянська компетентність". Науковець О. Пометун зауважує, що це здатність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права й обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства [9, с. 68]. Н. Бібік визначає громадянську компетентність як здатність бути громадянином, який володіє демократичною громадянською культурою, усвідомлює цінності свободи, прав людини, відповідальності, готовності до компетентної участі в громадянському житті. Якщо виходити із змісту самого поняття "компетентність", то обов'язковою його складовою є знання, цінність, діяльність [2, с. 94].

Формування громадянських компетентностей особистості – складний і довготривалий процес. Ці компетентності дитина набуває передусім у сімейному колі: від батьків та інших членів родини.

Особливістю завдань на уроках "Я у світі" в початковій школі є створення умов для формування елементарних знань про державу, закони, права і відповідальність людини і громадянина, основні моральні цінності і норми поведінки. На цьому ступені розвиваються комунікативні уміння дитини, що дозволяють їй інтегруватися в оточення, в класний і шкільний колектив, сім'ю, а через нього суспільство, насамперед уміння спілкуватися і розв'язувати конфліктні ситуації через діалог. Закладаються на цьому ступені й основи ціннісних орієнтацій свідомого громадянина.

До формування громадянських компетентностей мають залучатися всі інститути як держави, так і громадянського суспільства. Важко уявити собі державу, яка б не була зацікавлена в консолідації зусиль народу і влади для досягнення добробуту, суспільної солідарності. Важко уявити і громадянське суспільство, яке б не прагнуло до розбудови демократії, стабільності та взаєморозуміння. У розвитку громадянської компетентності особистості зацікавлені місцева громада, громадські організації. Особливе місце належить школі, адже саме тут людина отримує перші громадянські знання і громадянський досвід.

Тож педагоги мають використати весь освітній потенціал, власні педагогічні й життєві надбання для громадянського виховання учнівської молоді. Сучасна педагогіка дає достатній арсенал технологій для формування підвалин громадянської компетентності, а зміст навчальних дисциплін – достатню кількість громадянських знань.

Велике значення у формуванні й розвитку громадянської компетентності має комплексний підхід. Єдність навчального курсу "Я у світі", позакласної діяльності громадянського спрямування, позашкільної громадської діяльності учнів надає можливість реалізувати одне з найважливіших освітніх завдань – становлення особистості здатної до громадянської дії в умовах сучасного світу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Сьогодення вимагає від школярів бути підготовленими до дорослого життя, уміти адаптуватися в ньому та набути протягом навчання в школі саме тих умінь та навичок, які відповідали б потребам сучасного ринку праці. Саме тому один з головних напрямів реформування систем початкової освіти – така підготовка учнів, яка допомогла б їм у майбутньому житті. Подальшого дослідження потребує проблема підготовки вчителів до здійснення компетентнісного підходу.

Література

1. Баханов К. Учнівські компетенції як складова програм Суспільствознавства для 12-річної школи / К. Баханов // Історія в школах України. – 2016. – № 7. – С. 47–53.
2. Бібік Н. М. Компетентнісна освіта – від теорії до практики / Н. М. Бібік. – К. : Пляєда, 2010. – 120 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005. – 1728 с.
4. Громадянська освіта: теорія і методика навчання. – Київ : Видавництво ЕТНА-1, 2008. – 174 с.
5. Гордієнко Т. В. Формування освітніх компетентностей учнів початкової школи у змісті навчального предмета "Я у світі" / Т. В. Гордієнко // Педагогічна освіта на зламі століть: досвід минулого – погляд у майбутнє : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 95-річчю кафедри педагогіки. – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2017. – С. 57–59.
6. Данильчук Л. До питання дослідження поняття "компетентність" / Л. Данильчук // Педагогіка і психологія професійної освіти. – № 5. – 2013. – С. 40–49.
7. Ніколаєску І. О. Формування соціальної компетентності учнів загальноосвітньої школи відповідно до вимог нових державних стандартів : науково-методичний посібник / І. О. Ніколаєску. – Черкаси : ОІПОПП, 2014. – 76 с.
8. Овчарук О. В. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти / О. В. Овчарук // Стратегія реформування освіти в Україні. – К. : К.І.С., 2013. – С. 68–75.
9. Пометун О. І. Компетентнісний підхід – найважливіший орієнтир розвитку сучасної освіти / О. І. Пометун // Рідна школа. – 2015. – С. 65–69.
10. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти / О. Я. Савченко. – К., 2009. – С. 177–178.